

УДК 332.3 (477.73)

РЕТРОСПЕКТИВА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ
РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ
СФЕРІ ЕКОНОМІКИ МИКОЛАЇВЩИНИ

В.В. Кузьома, аспірант

Миколаївський державний аграрний університет

Висвітлено ретроспективу здійснення реформування земельних відносин і організаційно – правових форм аграрних підприємств Миколаївської області. Проаналізовано основні показники ефективності проведених перетворень, виявлено причини змін, що відбулись.

Освещена ретроспектива осуществления реформирования земельных отношений и организационно – правовых форм аграрных предприятий Николаевской области. Проанализировано основные показатели эффективности проведенных преобразований, выявлены причины происшедших изменений.

У ході здійсненої в Україні в останні роки земельної реформи запроваджено приватну власність на землю, проведено її роздержавлення з наступною передачею у власність громадянам та окремим особам на орендних засадах. Завдяки цьому було створено підґрунтя для реструктуризації аграрних підприємств у господарські структури ринкового типу.

Питання теорії і практики реформування земельних відносин в Україні знайшли своє відображення у наукових працях В.Я. Амбросова, П.І. Гайдуцького, А.С. Даниленка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, М.М. Федорова.

Проте більшість пов'язаних з цією проблемою питань залишаються не до кінця вирішеними, а отже – актуальними. Тому метою даної статті є дослідження ретроспективи, особливостей та ефективності реформування земельних відносин в одній з південних областей України – Миколаївській, виявлення існуючих тут недоліків і вироблення пропозицій щодо їх усунення.

Слід зазначити, що не завжди правові й нормативні акти, які приймалися, належним чином вирішували назрілі питання реформування земельних відносин. Зокрема, насамперед, це стосується Закону України “Про оренду землі” (від 06 жовтня 1998 року) та Постанови Кабінету Міністрів України “Про порядок державної реєстрації договорів оренди землі” (від 25 грудня 1998 року). Нажаль, вказаними документами не було належними чином врегульовано порядок оренди земельних часток, посвідчених відповідними сертифікатами, а це, звичайно, призвело до уповільнення розвитку орендних земельних відносин на селі. У зв’язку з цим Указом Президента України від 03 грудня 1999 року “Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки” певною мірою було врегульовано питання оренди земельних часток (паїв) та спрощений порядок реєстрації договорів оренди, що призвело до розширення особистих господарств населення (за рахунок приєднання земельних паїв без створення юридичної особи) та створення нових господарських формувань на основі приватної власності на землю. Виходячи з цього, вважаємо правомірним визначити ефективність реформування земельних відносин шляхом порівняння даних останніх років з 2000 роком, в якому по суті і були здійснені передбачені вищезазначеним Указом реформи.

У Миколаївській області замість традиційних раніше КСП створені і розвиваються на рівноправній основі досить різні організаційно-правові форми господарств ринкового спрямування. Водночас одержали розвиток побудовані на основі приватної власності на землю та індивідуальній або сімейній формах організації праці особисті селянські і фермерські господарства.

За даними Державного комітету України по земельних ресурсах, в Миколаївській області станом на 01 січня 2005 року нараховувалась така кількість сільськогосподарських підприємств: господарських товариств – 336, приватних підприємств – 236, виробничих кооперативів – 33, фермерських господарств – 3859, державних сільськогосподарських підприємств – 22, підприємств інших форм господарювання – 50. Причому за 2001-2004рр. відбулась трансформація одних форм господарювання в інші. Зменшилась

кількість сільськогосподарських кооперативів, державних аграрних підприємств, натомість зросло число сільськогосподарських товариств та особистих селянських господарств.

За досліджуваний нами період (з 1991 по 2004 роки) в області у розподілі сільськогосподарських угідь між аграрними підприємствами – з одного боку і особистими селянськими господарствами з іншого, відбулися досить значні зміни. Так, по сільськогосподарським підприємствам Миколаївщини площа сільськогосподарських угідь за цей проміжок часу скоротилася на 815,4 тис. га або 42,1%, тоді як у господарствах населення вона зросла на 600,7 тис. га або в 10,7 разів. Якщо у 1991 році в розпорядженні сільськогосподарських підприємств було 94,6% сільськогосподарських угідь області, то у 2004 році – лише 55,7%, у господарствах населення – відповідно 3,0 і 32,9%.

Збільшення площ сільськогосподарських угідь на користь господарств населення за досліджуваний період пояснюється в основному зростанням розміру земельної ділянки при безоплатній передачі (до 2 га) для ведення особистого селянського господарства та приєднання до нього земельної частки (паю) без створення юридичної особи.

Такий перерозподіл земель сільськогосподарського призначення призвів до суттєвих змін у структурі і розмірах посівних площ в усіх категоріях господарств області.

Так, питома вага площ під зерновими і зернобобовими зросла на 35,1%, технічними на 38,2% (в тому числі соняшнику на 32,9%). Разом з цим спостерігається стійка тенденція до зменшення посівних площ під кормовими культурами. Зокрема, у 2004р. проти 2000р. посівна площа останніх зменшилась на 56,6%, або на 122,7 тис.га. (в тому числі кукурудзи на силос і зелений корм – 62,7%, або на 52,1 тис.га.).

Зменшення площ посіву кормових культур зумовлено значним скороченням поголів'я сільськогосподарських тварин в аграрних підприємствах. Так, якщо в 2000 році в них налічувалось 249,4 тис.гол. великої рогатої худоби, то в 2004 році – лише 189,1 тис.гол., тобто на 24,2% менше.

Важливим показником економічної ефективності використання землі є виробництво валової продукції сільського господарства. Його значення (у цілому та по групах галузей аграрного виробництва) наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середня вартість валової продукції сільського господарства
(у порівняних цінах 2000 року) на 1 га сільськогосподарських угідь по
Миколаївській області, грн.

Групи галузей і господарств	1995р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2004р. у % до	
							1995р.	2000р.
Сільське господарство в цілому								
- всі категорії господарств	1029,1	728,3	1059,6	1023,3	745,5	1145,8	111,3	157,3
з них:								
- сільськогосподарські підприємства	725,4	495,9	945,3	965,4	507,2	1018,0	140,3	205,3
- особисті селянські господарства	6520,9	2680,5	2242,2	2102,8	1578,4	1756,5	26,9	65,5
Рослинництво								
- всі категорії господарств	630,9	437,8	790,1	726,5	458,7	851,5	134,9	194,4
з них:								
- сільськогосподарські підприємства	512,3	413,2	850,5	762,8	425,9	930,9	181,7	225,3
- особисті селянські господарства	2877,8	890,6	1138,5	1039,9	720,0	1011,0	35,1	113,5
Тваринництво								
- всі категорії господарств	398,2	290,4	269,2	296,8	286,8	294,3	73,9	101,3
з них:								
- сільськогосподарські підприємства	213,1	82,8	94,8	102,7	81,3	87,1	40,9	105,2
- особисті селянські господарства	3643,2	1789,9	1103,7	1062,9	858,4	745,5	20,5	41,7
Індекс особистих селянських господарств до сільськогосподарських підприємств по виходу продукції з 1га:								
- сільське господарство в цілому	8,99	5,41	2,37	2,43	3,11	1,73	-	-
- рослинництво	5,62	2,16	1,34	1,36	1,69	1,09	-	-
- тваринництво	17,09	21,62	11,64	10,35	10,56	8,56	-	-

Як бачимо в реформованих сільськогосподарських підприємствах у 2004 році проти 1995 року виробництво валової продукції на 1га сільськогосподарських угідь зросло на 40,3%, а в порівнянні з 2000р. – більш ніж у 2 рази. При цьому вихід валової продукції рослинництва в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь збільшився відповідно на 81,7 та 125,3%%. Отже, в сільськогосподарських підприємствах області відбувається стабілізація та поступове нарощування виробництва продукції рослинництва. Виробництво ж валової продукції тваринництва на 1га сільськогосподарських угідь має тенденцію до зменшення, що зумовлено, в першу чергу, скороченням поголів'я тварин. В господарствах населення спостерігається зменшення загального виходу аграрної продукції в розрахунку на 1га сільськогосподарських угідь, що відбувається за рахунок тваринницьких галузей. Останнє пов'язано як зі зміною структури посівних площ так і зменшенням поголів'я тварин.

Одним з основних показників технологічної ефективності використання землі є врожайність сільськогосподарських культур (табл.2).

Таблиця 2

Урожайність основних сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах Миколаївської області, ц/га

Групи та види культур	1990р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	В середньому за 2001-2004рр.	В середньому за 2001-2004рр. у % до	
								1990р.	2000р.
Зернові і зернобобові	35,4	14,7	29,5	25,8	13,8	28,4	24,4	68,9	165,9
Соняшник	15,3	10,7	7,8	10,7	10,7	8,0	9,3	60,8	86,9
Виноград	59,2	44,8	52,0	42,4	50,6	43,7	47,2	79,7	105,4
Плоди	55,4	22,2	21,1	19,5	43,5	41,6	31,4	56,7	141,4
Цукровий буряк	266,9	106,8	149,0	150,7	159,8	240,2	174,9	65,5	163,8
Овочі	156,0	83,6	68,6	94,1	99,1	119,9	95,4	61,2	114,1
Картопля	100,2	27,3	70,6	53,8	75,8	90,2	72,6	72,5	265,9

Дані таблиці 2 свідчать, що в новостворених сільськогосподарських підприємствах у зміні урожайності більшості сільськогосподарських культур у динаміці по рокам єдина закономірність відсутня (виключенням є лише цукрові буряки, по яких за період з 2000 по 2004рр. було досягнуто поступове зростання цього показника).

Порівнюючи середні дані 2001-2004рр. з 2000р. відмічаємо, що по всіх сільськогосподарських культурах (крім соняшнику) відбувається підвищення врожайності: зернових – на 65,9%, цукрових буряків – на 63,8%, овочів – на 14,1%, винограду та плодів – на 5,4 та 41,4%% відповідно, картоплі – більш, ніж в два рази. Однак проти 1990 року абсолютно по всіх сільськогосподарських культурах має місце суттєве зниження врожайності. При цьому найбільший занепад відбувся по плодам (на 43,3%) та соняшнику (на 39,2%). На нашу думку, такі зміни пояснюються тим, що саме ці культури вимагають найбільш значних вкладень у підтримання родючості ґрунтів, а підприємства у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем не в змозі здійснити їх.

Зокрема, одним з важливих факторів, який визначає рівень врожайності є внесення добрив (як органічних, так і мінеральних). На жаль в останні роки дози їх застосування не відповідають вимогам землеробства бо не забезпечується потреба сільськогосподарських культур у поживних речовинах для формування врожаю і відтворення родючості ґрунтів.

Інформацію про рівні внесення добрив аграрними підприємствами Миколаївщини зосереджено в таблиці 3.

Сільськогосподарськими підприємствами області в 2004 році внесено під посіви сільськогосподарських культур 177,5 тис.ц мінеральних добрив у діючій речовині, що на 88% менше ніж у 1990 році. До того ж якщо в 1990 році мінеральні добрива вносили на 73% посівної площі, то в 2004 році було удобрено лише 37% площ. З розрахунку на 1га в 2004 році внесено 18 кг мінеральних добрив в діючій речовині проти 94 кг у 1990 році, тобто в 5 разів менше.

Різке зменшення кількості внесених мінеральних добрив можна було б компенсувати за рахунок внесення більшої кількості органічних. Однак, як бачимо, кількість внесених на один гектар органічних добрив зменшилась в 2004 році в порівнянні з 1990 роком на 98%, а площа внесення за цей же період зменшилась з 13% до 0,8%.

Таблиця 3

Внесення мінеральних і органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах Миколаївської області*

Показники	1990р.	2000р.	2004р.	Індекс 2004р. до	
				1990р.	2000р.
Внесення мінеральних добрив:					
а) всього, тис.ц д.р.:	1425,1	40,6	177,5	0,12	4,37
б) на 1га ріллі, кг д.р.	94,0	4,0	18,0	0,19	4,50
в) частка удобреної площі, %	73,0	8,0	37,0	0,51	4,63
Внесення органічних добрив:					
а) всього, тис.т:	8865,3	162,5	94,1	0,01	0,58
б) на 1га ріллі, т	5,8	0,1	0,1	0,02	1,00
в) частка удобреної площі, %	13,0	0,6	0,8	0,06	1,33

* Статистичний щорічник Миколаївської області за 2004 рік. Головне управління статистики у Миколаївській області, 2004. За редакцією П.Ф. Зацаринського.

На основі проведених досліджень можна зробити висновок, що незважаючи на негативні процеси в сільському господарстві, які пов'язані з недосконалою ціновою, кредитною, податковою політикою, здійснення реформування земельних відносин і створення агроформувань ринкового спрямування все ж таки привело до певних позитивних зрушень у розвитку сільськогосподарських підприємств на Миколаївщині. Так, якщо в 2000 році питома вага збиткових сільськогосподарських підприємств в загальній кількості господарств становила 36,0%, то в 2004 році – 16,3%. При цьому сума збитку зменшилась з 48,8 млн.грн. до 22,0 млн.грн. Рівень рентабельності їх функціонування за досліджуваний період зріс з 8,3 до 11,3%%. Бажано, щоб вказана тенденція продовжувалась і в найближчі роки.